

Dr. Mezey Barna

A hosszú tartamú szabadság-büntetés a joghistóriában

Kis szabadkozással kell kezdenem az előadást, tekintettel arra, hogy szakemberek és szakjogászok között jogtörténészként egyedül vagyok jelen. Mivel azonban jogtörténeti minőségemben kértek fel arra, hogy Önöknek rövid áttekintést adjak a hosszú tartamú szabadságvesztés históriájáról, terminológiaiilag nem térhetek el a történeti szóhasználatról és a szabályozás ismertetésétől. Ugyanakkor megnyugvással hallottam, hogy a szervezők gondosan kiválogatva azon témákat, melyek joghistorikusként esetleg problémát okozhattak volna nekem, tudós kollégáimra testálva azok ismertetését mintegy fölmentettek az alól, hogy szűk értelemben vett szakkérdésekkel foglalkozzak. Ezért aztán Önök egy érdemi jogtörténeti előadást kénytelenek meghallgatni a hosszú tartamú szabadságvesztés történetéről.

A szabadkozás köréhez tartozik még az a terminológiai kérdés is, hogy a jogtörténész számára a szabadságvesztés némiképp mást jelent, mint Önöknek. A mai törvényi definíció látványosan szűkebb körre korlátozza a szabadságfosztást, mint ahogyan az a történelem táblóján megjelent. Számptalan, korábban domináló és a büntetés-végrehajtás számára meghatározó szabadság-büntetés ma már nem létezik, megemlítése azonban – nem csupán a teljességre törekvés okán – elmulaszthatatlan. Ennek megfelelően az előadásban három kérdést kívánok érinteni: egyfelől az életfogytiglan tartó szabadságvesztések kérdése, a második a határozatlan tartamú szabadságvesztés, a harmadik pedig a valóban határozott tartamú, hosszú időre szóló elítélések kérdése.

A kezdetek

Önök jól tudják, hogy a börtön, a modern értelemben vett büntetés-végrehajtás egészen újkori jelenség, tulajdonképpen a 17-18. század terméke. Viszont bezárás, „börtönszerű” intézmények kezdettől fogva voltak. Ennek megfelelően az általunk vizsgált intézmények is – mint pl. a hosszú tartamú szabadságvesztés – megkérdőjelezhetetlenül jelen vannak a büntetőjog és a büntetés-végrehajtás történetében. Az első nyomokat a történészek és jogtörténészek rendre Rómában lelik fel, a római antik birodalom jogrendszerében. Azok a fogalmak persze, mint „szabadság” vagy „szabadságvesztés”, vagy egyáltalán „büntetés”, végtelemül relatív intézmények. Mit jelenthet a társadalom számára a büntetés? Hogyan definiálható a büntetés? Úgy gondolom, röviden egyfajta érték megvonásában határozhatjuk meg, mely ily módon malum-ot, rosszat jelent. Ennél fogva a szabadságfosztás akkor válhat büntetéssé, ha a szabadság maga is értéként jelenik meg. Másként fogalmazva: aki számára nem érték a szabadság (gondoljunk pl. a rabszolgákra), annak számára nem lehet, vagy csak meglehetősen nehézkes módon lehet a szabadságtól való megfosztást büntetésként tételezni. Ennek ellenére Rómában azt tapasztalhatjuk, hogy nem elsősorban szabadokra, hanem

rabszolgákra vonatkoztatva alakul ki a szabadság elvonása, mint büntetés. A rabszolga, mint afféle „beszélő szerszám”, dolog, nem rendelkezik magával, így szabadsága sincsen. Rabszolgatartói mégis képesek a szabadságfosztást fokozni, amikor a renitens rabszolgákat **bányamunkára** ítélik (metallum, opus metalli, ministerium metallicum). Ez a büntetés szabály szerint életfogytiglan tartott. Világosnak látszik, hogy miután hétköznapi szabadsága már nincs, ezért csak a létezés szabadságát lehet elvonni tőle, amiből logikusan fakad az **életfogytiglani végrehajtás** a bányában.

Megjegyzendő, hogy az idők folyamán a büntető rabszolgaság nem rabszolgákra is kiroható volt, miként a polgárjog és a teljes vagyon elvesztésével járó opus publicum perpetuum vagy az **életfogytiglani száműzés** kényszerlakhelyre (aquae et ignis interdictio). Létezett a carcer, az egyszerű börtön is, amelybe azonban nem életfogytiglan zártak elítélteket.

A börtönszerű elzárások kategóriájába esett a már Rómában is létező, ámde valójában az újkor számára a franciák által a 15. században felfejlesztett „produktív” szabadságfosztás, az evezős hajókon dolgozó rabok munkaerejét intenzíven kihasználó **gályarabság**. Egy gazdag kereskedő, bizonyos Jacques Coeur négy gályát működtetett a part mentén áruk szállítására, evezőpadokhoz láncolt rabok igénybevételével. Nem sokáig maradhatott azonban tulajdonosa a hajóknak, mert VII. Károly felismerte az ötlet nagyszerűségét, és annak praktikus elemeit. Kisajátította a négy gályát és büntetési nemként rendelte alkalmazni a gályarabságot. Így a franciáknál a 15. századtól intézményes szisztematikus szankció-nemként jelent meg a büntetési rendszerben, mint a szabadságbüntetés egyik válfaja. Miután a halandóság elég nagy volt a hajókon, az államnak egyre több és több elítéltre volt szüksége. Egy idő után már nemcsak a kegyelemből, halálbüntetésről gályarabságra átváltoztatott, vagy legalábbis alternatív büntetesként kiszabott ítélettel juthatott valaki evezőpadra, hanem természetessé vált a külföldi bűnözők megvásárlása. Így a gályarabság, mint büntetési nem, a szárazföldi államokban is fölbukkanhatott. Háromszorosan hasznos eszközként jelent meg: az állam bevételhez jutott, miután rabját jó pénzért eladta egy tengeri hatalomnak, megspórolhatta a tartás, őrzés, egyszóval büntetés-végrehajtás költségeit, s végül egyszer s mindenkorra megszabadulhatott bűnözőjétől, akit egy idegen állam gályájára transzportált. Ebből s a meglehetősen csekély túlélési esélyből **életfogytiglani büntetés** következett. (Magyarországon Mária Terézia 1769-ben tiltotta csak meg a gályarabság alkalmazását.)

Magyarországon sajátos, hosszú távra szóló szabadságfosztásként jelent meg a II. József által halálos bűnökre bevezetett **hajóvontatás**, melyet a halálbüntetés eltörlése után intézményesítettek. Ez a hajóvontatás, mint büntetés Magyarországon összesen hat esztendeig volt hatályban, 1783-tól 1789-ig. Ez idő alatt 1100 elítéltből 721 halálesetet regisztráltak. Gyakorlatilag tehát szinte egyenértékű volt a halálbüntetéssel: halálig, vagyis **életfogytiglan szóló** szabadságfosztó büntetesként funkcionált. Annyi változást már érzékelhetünk a korábbiakhoz képest, hogy az esetleges túlélőket áthelyezték a fenyítőházba, a domus correctoria-ba, tehát az alternativitás alkalmazása során a hivatalos álláspont szerint szabadságbüntetésnek tekinthető.

A határozatlan tartamú szabadságfosztások körébe esik az örökös rabszolgaság, amely az Angliában meginduló szegénytörvényhozás részeként nyert polgárjogot. A rózsák háborúját követő törvényhozásban a csavargókkal szembeni fellépés az egymást

követő uralkodók mindegyikénél egyazon célt fogalmazott meg: a koldus- és csavargóvilág energikus letérése és a nem valódi szükségét szenvedő munkakerülők megbünteteése. A csavargók elleni fellépés fő eszköze a megbélyegzés a delikvens mellén: V betű = Vagabond, és valamely kereskedőnél két év kemény rabszolgaság rossz koszon. Ha 14 napnál tovább innen távol marad: megbélyegzés a homlokán S betűvel (Skla ven), és életfogytiglani rabszolgaság, valamint szökés esetén kivégzés.

Börtönbüntetések

A tipikus börtönbüntetések, tehát már a mai büntetés-végrehajtási intézetre emlékeztető bezárások a középkorban jelentek meg az európai jogtörténetben. (Remedi usnak, Chour püspökének rendeleteiben már mint írott jogi szabadságvesztés-büntetés jelent meg a **kolostorfogság**. Ottó korából származó bajor törvény és a Ransshofer dekrétumok is a szabadságvesztés-büntetést javasolják az előkelőkre olyan esetekben, amikor a közszabadok, a köznép „börre és hajra” szóló (testi és megszégyenítő) ítéleteket kapott. Ennek helye is a kolostor. Mindkét forrás szerint a kolostorfogház **határozott időtartamú**, ugyanis „visszavonásig” szabattott ki. A langobárdoknál Luitprand 726-ban a lopás büntetését két-három esztendő börtönbüntetésben jelölte meg, az angolszászoknál Alfréd a 9. század végén a súlyos büntetések helyett a fiatalokra börtönt rendelt. A német középkorban a börtönbüntetés **határozatlan tartamban** jelent meg (vagy mint életfogytig, vagy mint visszavonásig szóló börtön). A városokban a **hosszú tartamú szabadságbüntetés** alkalmazása a 13. századtól bizonyított. (Hamburgban 1270, Nürnbergben 1300, Dortmundban 1350 az első feljegyzés éve.)

A klasszikus életfogytiglani börtön is megjelenik, első ízben a Bambergensis-ben, a Constitutio Criminalis Carolina alapjául szolgáló büntető törvénykönyvben. A Carolina szerint a szabadságmegvonás számos alakzata között jelen van az „ewige” = **örökös börtön**, mely egyértelműen az életfogytiglanra céloz. (Igaz, 1232-ben már birodalmi törvényben találkozunk azzal a rendelkezéssel, hogy az eretnekeket halálbüntetés helyett életfogytiglani szabadságvesztéssel kell sújtani, ezek azonban elsősorban egyházi, tehát némiképp privilegiált személyekre vonatkozó előírások.) A Carolina büntető fogságként, tehát szabadságvesztés-büntetésként a könnyűsúlyú tolvajlásnál alkalmazza még a szabadság megvonását. Magyarországon az örökös fogság Zsigmond 1435. évi 8. tc.-jében bukkan fel, mikor azokról rendelkezik, „akikről pedig kiderül, hogy esküjük ellenére hamisan jártak el”. Ezek – rendeli Zsigmond – „örökös fogságba kerüljenek”. Ulászló az esküszegő királyi embereket küldi örökös fogságra. 1492. évi dekrétumában pedig a hatalmaskodásokat, a kártételeket, jogsértéseket és bármely más gonosztetteket elkövetőkre rendeli, hogy azokat a sértett saját házában „bármely más méltóságuk kiváltságára való tekintet nélkül fogságba vethetik, és említett kárai megtérítéséig ott tarthatják”. Ez utóbbi értelemszerűen szólhat **életfogytig, vagy határozott időre** (a károk megtérítéséig).

A dél-német városokban jelent meg a büntetési praxisban a **befalazás**. A befalazás a börtön egyik sajátos, „költségkímélő” formája, mikor is a delikvenst kegyelmi büntetésként halálbüntetés helyett saját házában vagy rokonai lakóhelyén falazzák be. A regensburgi gyakorlatban a városi tanács egyenlőségjelet tett a befalazás és az örökös börtön (életfogytig-

lan) közé. 1492-ben egy, a férjét meggyilkoló asszony az ítélet szerint arra szentenciáztatott, „hogy befalazzák egy örökös tömlöcbe, s hogy **élete végéig** ott is maradjon”. Egyesek úgy ítélik, hogy a befalazás kivégzést helyettesítő büntetése egy lassú végrehajtási forma. Ez a befalazás lett előképe a **házi fogságnak**. A saját házban történő befalazás és élelmezés alternatíváját, egyfajta enyhébb végrehajtási formát jelentett a saját házban történő lebilincselés. Nürnbergben a 16. században az elmebeteg bűnözőket saját házukban bilincseltek meg. A német városi jogban a házi fogság már önálló büntetesként jelenik meg. Erfurtban pl. amiért a férfiak börtönt kaptak, azért a nők házi fogságot érdemeltek. A házi fogság **határozatlan időre** szólt, általában úgy fogalmazták meg, hogy „míg meg nem javul”. Néha előfordult **határozott időtartamú** elítélés is, ez többnyire két nap és két év közé esett. A német büntető jogszabályok egyöntetűen a börtön életfogytiglani formáját léptették kegyelmi útként a halálbüntetés helyébe. Ez az intézmény már börtön a legszorosabb értelemben. Az első büntető törvénykönyvek tartam szerint már különbséget tesznek a börtönformáknál: rövid, tartós, hosszú, életfogytiglan.

A modern büntetés-végrehajtás

A modern büntetés-végrehajtás egyik jellegzetessége, hogy a polgári társadalomban kezd értéké válni az a szabadság, amelynek megvonása valódi büntetesként jelenik meg. Nem csupán a polgári forradalmak után, a rendi társadalmak romjain tapasztaljuk ezt, hanem már a középkori városokban is. Azt tapasztaljuk, hogy a középkori városi hatóságok már differenciálnak a börtönök között: a zsványra, a latorra, a gyilkosra tömlöcöt, a kisebb vétkeket elkövető polgárra árestumot szabnak. Mai szóhasználattal élve, mintha fegyház és fogház között különböztetnének. Az „**intézetek**” **közi különbségtétel** mellett már megjelenik a tartam különbözősége, az egy naptól két évig, két évtől három-öt, esetleg tíz évig tartó elítélések. A város polgárát már értékesnek tartja, nem akarja elpusztítani, az életfogytiglan tartás túl drága (ezt láttuk a befalazásnál), ennek következtében a **határozott tartam** kezd terjedni.

A polgári átalakulások után pedig, amikor a szabadság az egyik legnagyobb értéké avattatik, a szabadságvesztésnek megjelennek differenciálásra, igazságosságra, arányosságra vonatkozó szabályozásai, s ebben az ármlyaltabb rendszerben már a határozott tartamú szabadságvesztés- büntetés dominál a határozatlan, a hosszan tartó, illetőleg az életfogytiglan mellett. Jellemző, hogy az életfogytiglan többnyire halálbüntetésről kegyelem által átváltoztatott büntetési nem. A 19-20. század fordulóján a belga, az angol és a német büntető törvénykönyvek egyaránt ismerik a halálbüntetést, illetve az ezt követő nagyon súlyos büntetési nemet. A belgák **életfogytiglani vagy tíz évtől húsz évig** terjedő kényszermunkát határoznak meg, az angolok életfogytiglani vagy **háromtól huszonöt évig** terjedő büntető szolgátságot, a németek életfogytig tartó vagy egytől **tizenöt esztendeig** nyúló fegyházat. Ehhez igazodik a mi Csemegi-kódexünk is (1878:5. tc.), mely a halálbüntetés mellett életfogytiglani vagy kettőtől tizenöt évig terjedő fegyházat határoz meg. A valódi kérdés az ebben az időben az életfogytiglannal kapcsolatban, hogy engedik-e az átváltoztatását, vagy a feltételes szabadságra bocsátást. A magyar gyakorlat humánusnak tűnik, mert úgy az 1843-as (Deák-féle) büntető anyagi, jogi és börtönügyi javaslat, mint a Csemegi-kódex ilyen irányú en-

gedményt tesz, csupán bizonyos visszaeső kategóriákat von ki a kedvezmény alól. Vagyis az életfogytiglan a valóságban nem igazi életfogytiglan, hanem a meghatározott visszaesés eseteit és a külföldi elítélteket kivéve megrövidíthető. Az 1843-as javaslat 9. szakaszában leszögezi a formulázó Deák Ferenc, hogy az életfogytiglanig elítélteket teljesen azonos feltételek mellett kell őrizni a többiekkel. Azonos munkáltatás, azonos ruháztatás, közös elhelyezés jellemzi az elképzelt végrehajtást, ami azonban a Csemegi-kódexben realitássá vált.

Egyébként az életfogytiglani szabadságvesztésre vonatkozó statisztikai adatszolgáltatás szerint 1896 és 1903 között egy stabil adatsor áll rendelkezésünkre. 1896-ban az összes fegyházbüntetésre ítélesek száma 2109 volt, ebből életfogytiglanra 32-t, tehát 1,5%-ot, 10-15 évig terjedő „súlyos időtartamra” 109-et, tehát 5,1%-ot küldtek. A kettő együtt nem éri el az összes fegyházbüntetés 7%-át. (Az összes börtön ugyanebben az esztendőben 7420, az összes fogház fokozat pedig 4100 volt.) Az 1896-os évben összesen 5 halálos ítéletet mondtak ki. 1902-ben már csak egy halálos ítélet született (ami következménye lehet annak, hogy az uralkodói gyakorlat kegyelemmel határozta meg a halálbüntetések végrehajtását). Az életfogytiglani ítéletek száma 13 (1,1%), a 10-15 évig terjedő fegyház 75 (6,4%). Azt tapasztalhatjuk a századforduló után, hogy az életfogytiglani és a hosszú tartamú szabadságvesztés stagnálásához képest látványosan növekszik a fogház és az elzárások száma. (Az említett 4100-ról 1903-ra 14989-re emelkedik.) Ez a tendencia a rövid távú, határozott tartamú szabadságvesztések terjedését jelzi.

A modern büntetés-végrehajtás egy különleges kalandja volt az Európa-szerte a 20. század első felében elterjedt, a szokásszerű bűnözőkkel szemben alkalmazott **határozatlan tartamú szabadságvesztés-büntetés**. Magyarországon az 1913. évi 21. tc. alkalmazta első ízben a dologház fogalmával operálva, majd az 1928. évi 10. tc. a szigorított dologházzal rendelkezett határozatlan tartamú szabadságvesztésről. Az 1913-as szabályozás még szabott garanciális kereteket, az 1928. évi viszont már a minimális három év fölött felső időhatárt nem határozott meg, vagyis egy klasszikusan hosszú tartamú, akár életfogytig is tartó, határozatlan időtartamot rögzített.

A hosszú tartamú szabadságvesztés történetét (a bezárásra, tehát a carcer intézményére leszűkítve) röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a kezdeteknél az életfogytiglani (örökös) bezárás logikusan következik abból, hogy a középkori, korajúrkori büntetési rendszerben a szabadság értékének hiánya miatt nincs megfelelő helye a szabadságvesztés-büntetésnek. Ezért fordul el többek között a gályarabság, vagy az örökös rabszolgaság irányába a büntetési rendszer. Utóbb a hosszú tartamú szabadságvesztés döntően a halálbüntetés alternatívájaként jelenik meg a fejlődés során (vagy kegyelemként, vagy az eltörölt halálbüntetés helyén), ennek következtében jellemzően életfogytiglani. A praxisban – úgy tűnik – az életfogytiglanival szemben az általában hosszú tartamú szabadságvesztések kevésbé kedveltek. Maga a „hosszúság” kérdése meglehetősen relatív, hiszen pl. Magyarországon a 19. század első felében még úgy tartották, hogy három esztendő tömlöc értéke megfelel a halálbüntetés értékének. Ennek megfelelően állíthatjuk, hogy a hosszú tartam megítélése a társadalom, a kor, a politika, a jogtudomány és a büntetés-végrehajtási szakma pillanatnyi vélekedésének együtteséből alakul ki.